ծախսերից «Մարդասիրական Ընկերութեան» տուած է դահլիճի համար վարձ 25 բուբլ։

Հայ թատրոնասէրներ

ՆԱՄԱԿ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ

—

Յոգնու վանայ, Բայազիդի և Աբաղերտի սոկասանջ հայերի հաւաքած Ալէքսանդրապոլի մէջ նուիրատուների՝անուանացուցակը։ Աստուած խաչակեցների ձեռքով Գէորգ վարդապետ Սուրէրեանց 5 բ., Պարոնիրոս քահանայ Տէր-Պողոսեանց 5 բ., կարապետ Ջանիբէկեանց 2 բ., Խաչատուր խաչակեանց 5 բ., Յարութիւն Խոյրեանց 5 բ., Գէորգ Աստուածատուրեանց 5 բ., Յարութիւն Վանեցեանց 50 բ., Բաղդասար Վանեցեանց 2 բ., Սիմէոն Թումանեանց 1 բ., Մանուկ Զիլիկոյեանց 1 բ., Մանտեսի Եփրեմ Մատթեանց 1 բ., Հայ ումն 1 բ., Մարտիրոս Բուլիկեանց 2 բ., Մկրտիչ Աբաջեանց 2 բ. 50 կ., Զուբար Պայտարեանց 1 բ., Հաճիպաղ Ամոյեանց 1 բ., Մկրտիչ Թորոսեանց 1 բ., Գրիգոր Յակոբեան 35 կ., Մանտեսի Գէորգ Նոյտատեանց 40 կ., Յարութիւն Մաթեանց 50 կ., Քէրոբէ Մինասեան 30 կ., Մեր-քոն Աբաջեան 60 կ., Մանտեսի Արշակ մանտեսի Սափարեան 40 կ., Աւետիս Ղազարեան 30 կ., Արսէն փամբուչեան 35 կ., Հայ-կաթոլիկ 50 կ., Ղազարչակ Աբորչիկեանց 2 բ., Յովհաննէս Ղազարեանց 1 բ., Արսէն Մօմակեանց 80 կ.. Մկրտիչ Տէր-Պողոսեան 1 բ., Գէորգ Վարդանեան 40 կ., Աղաբաբ մանտեսի կարապետեան 50 կ., Վարոս Սողոյեան 1 բ., Յովհաննէս Տէր-Գասթեան 1 բ., Տիկին սրբուհի Բաղրամեանց մէկ մէջիդիա ոսկի 9 բ., Համբարձում Կիրակոսեան 1 բ., Մանուկ Բաղդասարեանց 5 բ., Խաչատուր Բալասանեանց 3 բ., կարապետ Ջարխչեան 30 կ., Ընդամենը 120 բ. 20 կ.,

Արիստոդոմ Յովհաննիսեան

ՆԱՄԱԿ ՇՈՒՐԱՅԻՑ

—

«Մշակ» օրաթերթին կարդալով և ամէն մի համարում տեսնելով թիւրքաց Հայաստանի անասնելի կեանքը, սարսափելի սովը, որ մեծ զոհեր է անում վաղապուական ախրաբէով, մանաւանդ առուսց հիւպատոս պ. Կամսարականի հեռագիրը, որ արգված է «Մշակ» լրագրի 43 համարում, մի տխուր տեսարան է ներկայացնում ամէն մի ազնիւ հայի սրտի մէջ. որ երբէք համբերել չէ կարող իսկապէս եթէ ունի իր երակների մէջ հայ արիւն։

Այսուամենայնիւ զատկական օրերին մատնցած թնկով, ամէն մի հայ գլխում էր դէպի սարը եկեղեցին և տէրտէրի առաջ չդրած իր մեղայն թոդութիւնն էր խնդրում, իսկ մենք ազնիւ Գալստեան Խ. Աստուածատուրեանցի և պ. Կ. Պարտիզպանեանցի հետ մի հանգանակութեան թերթ բաց արինք յոգուտ վանի սովալուկ եղբարց և քերց և այն մեծի չարչարանաց օրերը փոդոցէ փոդոց, տունէ տուն չրենով մեր փոքրիկ հայ հասարակութեան մէջ, խնդրում էինք չը խնայել իրանց լուսնայն գցել ազգային գանձանակի մէջ, թէև մի քանի յայանի կապիտալիստ պարոններից հազիւ կարողացանք մի մի բուբլի տասնաց այն էլ իրանց կամ ամբոխի ամբիցին, անցաւ կամ ծնեղվեանցին) սորագրութիւնով, դեռ ևս ազնուվիցաւ մեզ հաւաքել հարիւր քառասուն և մի բուբլի արծաթ դրամ, անա նամակիս հետ ուղարկելով մի՛ւեալ ամբողջ գումարը, խնդրում հասուցանէք ուր հարկն է և բարեհաճէք տպագրել պատուական «Մշակ» լրագրի մէջ հետեւեալ հանգանակութեան լիակատար ցուցակի պատճէն—իսկական ցուցակը շատ խառն էր գրված, որ հազիւ կարողացայ պարզագրել—անաւանկի նուիրատու անձանց անուններն։

Գեղանչիւ. Գ. Խ. Աստուածատուրեանց 25 բ., Յ. Սերեբրակեանց 3 բ., Ս. Դաւիդբէգեանց 5 բ., Գ. Եղբարեանց 1 բ., Ակոյան ումն 1 բ., Տուманով 5 բ., Сардаровъ 5 բ., Զարգարեանց 1 բ., Շուշանեանց 1 բ., Բեհրուզեանց 10 բ., Նորընձայ Գ. Փարեմուզեանց 2 բ., Մելիք Եղանեանց 1 բ., Մ. Апратинъ 1 բ., Машты 1 բ., Ив. Трентьевъ 1 բ., Ф. Афанасьевъ 3 բ., Բախիչ Սարգսեանց 2 բ., Курдгеловъ 3 բ., С. Каменьевъ 50 к., Հ. Գ. Ազատեանց 1 բ., Հ. Յ. Ազատեանց 1 բ., Егоровъ 1 բ., Խ. Գալստեան 1 բ., Մ. Ամատեանց 50 կ., Գ. Զուբարեանց 40 կ., Մանտեսի Մ. Օվասափեանց 40 կ., Ս. Ստեփանեանց 1 բ., Բալի Օսմանցով 1 բ., Բալալի Մելքումեանց 1 բ., Աէքքան Բեհրատեանց 1 բ., Զաքրեանց և Ազաքելեանց 1 բ., Ս. Վասեանց 50 կ., Ս. Մինասեանց 1 բ., Մ. Սարգսեանց 1 բ., Աւագ Տէր-Սիմոնեանց 1 բ., Գ. Դարագիեանց 1 բ., Տ. Վարդանեանց 1 բ., Ա. Օսմանեանց 50 կ., Եգորъ Шубиновъ 1 բ., Д. Дмитріевъ 1 բ., Ն. Յակոբեանց 1 բ., Յ. Այտենեանց 30 կ., Ս. Բալասեանց 1 բ., Ս. Յովհաննեանց 1 բ.. Կ. Օվանէսեանց 1 բ., Գէորգ Զուզեչեանց 1 բ., Մ. Ի. Кашинъ 2 բ., Абасъ-бекъ 1 բ., Гаджи Рустамъ 1 բ., Ա. Հարութեանց 20 կ., Յ. Այտինեանց 1 բ., Я. Авдѣевъ 1 բ., Михаилъ Торосовъ 1 բ., Հ. Յուրպանեանց 20 բ.,

---

փարները իր մասին և խորապէս համոզուած լինելով որ իր կազմակերպութեան կիրքն աստուածային և անսխալական է, մնաց միշտ խլամութեան անփոփոխելի և մեծ եկեղեցին, և հակառակ պատահած ամէն փոփոխութեանց և վերանորոգմանց, այսօր իսկ միշտ մի և նոյն եկեղեցին է, որ կը տիրէ կ. Պոլսում.

Այժմ կը գոհանամ հետեւեալ պարզ հարցումը ընել Եւրոպայի՞ Մթթէ այս խլամական եկեղեցին է, որ Եւրոպա կուզէ պահպանել Արևելքի մէջ, և յեսոյ միթէ կարելի բան մ'է մի այդպիսի հաստատութեան (instution) պահպանութիւնը.

Նախ և առաջ, եթէ պետութիւնք իրական չան մ'ունին պահպանելու մահմեդական եկեղեցոյ աշխարային իշխանութիւնն, ես չեմ տեսներ թէ ինչ կերպիւ այս հարկը պիտի կրնան հաշտեցնել քրիստոնէից ազատարարութեան հետ (émancipation). Օսմանեան իշխանութեան պահպանութիւնն, այնպէս որպէս մենք սահմանեցինք, և ոչ-մահմեդական բարեբարութիւնն հաւասարութիւնն մահմեդականաց հետ, դրանք երկու առարկայ են մէկ մէկի տարամարդաբար հանդիչելու համար այս ճշմարտութիւնը, որ չատ քիչ ըմբռնուած է, բաւ է միմիայն յիշել թէ իսլամին քաղաքական մարմնոյն ազգայնութեան գաղափար մը չուզեր ունենալ իր կազմակերպութեան մէջ, թէ միւսիւսման ժողովուրդն ամբողջապէս ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մի կրօնական միաբանութիւն և թէ այս կրօնական մարմնոյն վարչական սկզբունքն միմիայն մահմեդական հաւատքն է։ Արդ, այդպիսի մի միաբանութեան մէջ, հաւասարութեան տիրոդասով թշնամի կրնաքի մը անդամներ ներմուծել միթէ սոյն միաբանութեան գոյութեան և սկզբանց ջնջումն և կործանումը ըսել չէ՞ այդ։

Խնդրել որ խալիֆը իր հաւատարութեան պաշտօնեաներուն համար քրիստոնեաներ առնու, նոյն բանն է խնդրել Պապէն, որ մահմեդականի մը արքեպիսկոպոսութեան պաշտօն տայ։ Այս պատճառաւ մահմեդականք միշտ անբարիշտ գործ մի սրտի մէջ. որ երբէք համբերել չէ կարող իսկապէս եթէ ունի իր երակների մէջ հայ արիւն։

Այսուամենայնիւ զատկական օրերին մատնցած թնկով, ամէն մի հայ գլխում էր դէպի սարը եկեղեցին և տէրտէրի առաջ չդրած իր մեղայն թոդութիւնն էր խնդրում, իսկ մենք ազնիւ Գալստեան Խ. Աստուածատուրեանցի և պ. Կ. Պարտիզպանեանցի հետ մի հանգանակութեան թերթ բաց արինք յոգուտ վանի սովալուկ եղբարց և քերց և այն մեծի չարչարանաց օրերը փոդոցէ փոդոց, տունէ տուն չրենով մեր փոքրիկ հայ հասարակութեան մէջ, խնդրում էինք չը խնայել իրանց լուսնայն գցել ազգային գանձանակի մէջ, թէև մի քանի յայանի կապիտալիստ պարոններից հազիւ կարողացանք մի մի բուբլի տանաց այն էլ իրանց կամ ամբոխի ամբիցին, անցաւ կամ (նեղվեցանէ) սորագրութիւնով, դեռ ևս ազնուվիցաւ մեզ հաւաքել հարիւր քառասուն և մի բուբլի արծաթ դրամ, անա նամակիս հետ ուղարկելով մի՛ւեալ ամբողջ գումարը, խնդրում հասուցանէք ուր հարկն է և բարեհաճէք տպագրել պատուական «Մշակ» լրագրի մէջ հետեւեալ հանգանակութեան լիակատար ցուցակի պատճէն—իսկական ցուցակը շատ խառն էր գրված, որ հազիւ կարողացայ պարզագրել—անաւանկի նուիրատու անձանց անուններն։

Գեղանչիւ. Գ. Խ. Աստուածատուրեանց 25 բ., Յ. Սերեբրակեանց 3 բ., Ս. Դաւիդբէգեանց 5 բ., Գ. Եղբարեանց 1 բ., Ակոյան ումն 1 բ., Տուманով 5 բ., Сардаровъ 5 բ., Զարգարեանց 1 բ., Շուշանեանց 1 բ., Բեհրուզեանց 10 բ., Նորընձայ Գ. Փարեմուզեանց 2 բ., Մելիք Եղանեանց 1 բ., Մ. Апратинъ 1 բ., Машты 1 բ., Ив. Трентьевъ 1 բ., Ф. Афанасьевъ 3 բ., Բախիչ Սարգսեանց 2 բ., Курдгеловъ 3 բ., С. Каменьевъ 50 к., Հ. Գ. Ազատեանց 1 բ., Հ. Յ. Ազատեանց 1 բ., Егоровъ 1 բ., Խ. Գալստեան 1 բ., Մ. Ամատեանց 50 կ., Գ. Զուբարեանց 40 կ., Մանտեսի Մ. Օվասափեանց 40 կ., Ս. Ստեփանեանց 1 բ., Բալի Օսմանցով 1 բ., Բալալի Մելքումեանց 1 բ., Աէքքան Բեհրատեանց 1 բ., Զաքրեանց և Ազաքելեանց 1 բ., Ս. Վասեանց 50 կ., Ս. Մինասեանց 1 բ., Մ. Սարգսեանց 1 բ., Աւագ Տէր-Սիմոնեանց 1 բ., Գ. Դարագիեանց 1 բ., Տ. Վարդանեանց 1 բ., Ա. Օսմանեանց 50 կ., Եգորъ Шубиновъ 1 բ., Д. Дмитріевъ 1 բ., Ն. Յակոբեանց 1 բ., Յ. Այտենեանց 30 կ., Ս. Բալասեանց 1 բ., Ս. Յովհաննեանց 1 բ.. Կ. Օվանէսեանց 1 բ., Գէորգ Զուզեչեանց 1 բ., Մ. Ի. Кашинъ 2 բ., Абасъ-бекъ 1 բ., Гаджи Рустамъ 1 բ., Ա. Հարութեանց 20 կ., Յ. Այտինեանց 1 բ., Я. Авдѣевъ 1 բ., Михаилъ Торосовъ 1 բ., Հ. Յուրպանեանց 20 բ.,

---

համարած են քրիստոնէի մը բարձրացումը պետական մի պաշտօնի, և ամէն անգամ որ կրցան քրիստոնեաները հեռացնել, առանց դեղեցիս ըրին։

Պիտի առարկուի անտարակոյս թէ կառավարական պաշտօնք կրօնական չեն, բայց այս տարբերութիւն, որ ուրիշ ամէն տեղ ճիշդ է, թիւրքիայի մէջ չէ։ Միւսիւսմանական պապականութիւնն իր կազմակերպութեան մէջ կընդունի մի իշխանութեան միայն սկզբունքը, և այս իշխանութիւնն, աստուածային աղբիւրէ մը եկած ըլլալով, կը մերէ իր բոլոր ուժով աշխարհական և կրօնական զորձոց տարբերութիւնը։

Այս բացարձակ պապականութեան ներքև, չը կայ և չը կրնար գտնուիլ ոչ ՀՀկ կրօնականութիւն մը, ոչ քաղաքային ընկերութիւն մը, ոչ աշխարհային իշխանութիւն մը, ոչ քաղաքական կարգ մը, Զինուորն ու գրագէտը, զորագեան և իմամը, չէյխ-իլ-իսլամը և եպարքոսն կը կատարեն ասենա՛ մի կարգի պաշտօններ։ Արանք ամենն ալ մի ընկերութեան, ասելի ճիշդը, մի կրօնական միաբանութեան անդամներ են։ Ամենն ալ, մահմեդական լինելնուն պատճառաւ, կրկը են, քանանչ են, անա այս պատճառաւ, հոս, ամէն բան պէտք է լլիի մահմեդական և կատարուի յոգուտ մահմեդականաց, և մահմեդականութենէ դուրս բան մը սրբազան չէ։

Եւ արդ, այս բացարձակապէս կրօնական հողին վրա, թող ցցուն՛է մէկը մի կէտ, ուր հնար լլիի քրիստոնէից և մահմեդականաց հաւասարութիւնը հիմնել առանց հիմն ի վեր տապալելու իսլամին ընկերական յինուածքը։

Այն հաւասարութիւնը, զոր ջնջեր կրնան ընդունել տալ, պիտի ընկնի՞ սարար կործանել մահմեդական իշխանութիւնն, զոր Եւրոպա ուզեր պաշտպանել իր ինչ ալքան զոհարերութեանց։ Գտնուեցան քաղաքագէտներ, որք կարծեցին թէ երբ խալիֆայութիւնը ջնջուի, աշխարհական կառավարութիւնն պիտի աստանի իր կրօնական կապանքներէն և թէ այս աշխարհական կառավարութիւն, ըստ եւրոպականին, բարեկարգուելով, պիտի լլիի այն կանոնաւոր պետութիւնը, զոր Եւրոպա կը ցանկայ հաստատուած տեսնել Արևելքում։

Այո, այս եզրակացութիւն ճիշդ պիտի լլիէր եթէ խալիֆայութեան մէջ կրօնական կարգէն ի զատ գտնուէր ուրիշ մի կարգ, մի ազգային տարր, մի թիւրքիա և մի թուրք ժողովուրդ յարող և պաշտպան մի ազգայնութեան և փափաքող յառաջադիմութեան շուքին մէջ քալելու։ Բայց նոքէն կը կրկնենք, այս թուրք ժողովուրդն և այս թիւրքիան, այնպէս որպէս Եւրոպա կերևակայէ ինքն իրեն, գոյութիւն չեն ունեցած. Դրանք մէկ մէկ անուանակոչութիւնք են, հնարուած և սխալմամբ պահպանուած միմիայն իրը դիւանագիտական լեզուի պէտք։

Խուզարկեցէք դիւանագ մէջ թէ թուրք բառը կը գործածուի. Չը կայ պաշտօնական մի թուղթ, չը կայ մի գիրք, մի օսմանեան թերթ, ուր թուրքիա բառը գործածած գտնէք։ Այդ բառն Եւրոպացւոց հնարածն է և զոր թուրք վերջ ի վերջոյ իրենք ալ ընդունելին առանց սակայն ջեղելու իրենց սկզբունքներէն։

Ազգայնութեան գաղափարն և հայրենիքի մը անունը թուրք բառարանին մէջ տակաւին գոյութիւն չունին։ Եւ յեսոյ, ազգայնութեան ինչ յարաբերութիւն կրնայ գտնուիլ, օրինակ, կերտեա կըղզոյն մահմեդական յունաց և Էրզրումի մահմեդական հայոց միջև։ Եւ ինչ կապ կրնայ լլիել Պալատաի և Պօսնայի մահմեդականաց միջև։ Այն որ այս ամէն ցեղերը գաղափարաց և զգացմանց մի հասարակութեան մէջ ժողոված միացուցած է, այն մահմեդական դաւանանքն է, խարիսխն է այն չէնքին, որում գագաթն է խալիֆայութիւնը։ Քակէ այս կրօնական կապը, պիտի տեսնէք թէ այս մահմեդական հասարակութիւնն ուրիշ բան չը պիտի մնայ, բայց թէ այլազան տարրեր։

Բայց եթէ խալիֆայութիւնն իր կեդրոնն ունենար Արաբիոյ մէջ, այն տեղն գուցէ հնարաւոր ըլլար խալիֆայութիւնը ջնջել և նոր կառավարութիւն մը հաստատել, զի. Արաբիայում, միւսիւսման

Մ. Մինասեանց 1 բ., Դ. Ջարարեանց 1 բ., Մեկ Նիկեանց 3 բ., Պ. Ջերեոզեանց 1 բ., Գ. Գասուլեանց 1 բ., Ս. Դեմուրեանց 50 կ., Յ. Կակէջանց 1 բ., Ս. Թեքեասեանց 1 բ., Մ. Պողոսեանց 2 բ., Խվ. Բանքարեանց 50 կ., Ե. Հասան-Ջալալեանց 50 կ., Միրզայ Բաթաեանց 1 բ., Գ. Ցարեկեանց 1 բ., Ս. Գարրիչեանց 1 բ., Կ. Ցոփհաննէսեանց 1 բ., Ս. Սիրականեանց 1 բ., Թ. Հէքիմեանց 1 բ., Ս. Բաթաեանց 1 բ.. Ս. Միրզաեանց 1 բ.. A. Туркестановъ 1 բ., Неизвѣстный 1 բ., М. Григорьевъ 1 բ., Տ. Ամոյ Մարտիրոսեանց 2 բ., Շահպարոնեանց 3 բ.. Сукончовъ 1 բ., Газеръ 1 բ., Յովհաննէս Աւագեանց 1 բ., Արտեմ Մարգարեանց 20 կ., Կարապետ Պարտիզպանեանց 2 բ. և Սահակ Օրբէլեանց 2 բ.։ Գումարն է 141 բուբլի, փոստի ծախսն իմ վերադրասանելով։

Մատթէոս Օրբէլեանց

ՆԱՄԱԿ ՇԱՄԱԽՈՒՑ

—

7 յունիսի

Շամախու երկաթ դպրոցաց մատենադարանը յընթացս 1879 ամի ունէր առ 1-ն յունվարի 1879 ամի գուտ գումար 564 բ. 54 կ., նոյն տարում ուներեալ մուտք 131 բ. 48 կ., ընդամէն 696 բ. 2 կ.։ Ցընթացս նոյն ամի եղել են ծախք 56 բ. 50 կ., ուրեմն առ 1-ն յունվարի 1880 ամի մնում է առ ձեռն դրամ 639 բ. 52 կ.։ Առ 1-ն յունվարի 1879 ամի մատենադարանը ունէր 616 հեղինակութիւնք, 2053 հատ գրեանքներ արժողութեամբ 1324 բ. 13 կոպէկի, յընթացս նոյն ամի աւելացել են թէ դրամք գնուած և թէ ընծայաբերութեամբ, 20 հեղինակութիւնք՝ 33 հատ գրեանքներ, արժողութեամբ 72 բ. 80 կ.։

Ուրեմն առ 1-ն յունվարի 1880 ամի մատենադարանը ունէր 636 հեղինակութիւնք, 2086 հատ գրեանքներ, արժողութեամբ 1396 բ. 93 կ.։ Այսպէս դրադարանի նիւթական չրջանի գումարն է 2036 բ., 45 կ.։ Ցընթացս 1879 ամի վեր են առել գիրք ընթերցանութեան համար 460 անգամ,

Գործակատարք մատենադարանի. Գէորգ Խ. Կանկանեանց, Խրիստաֆոր Նազարեանց,

ՆԱՄԱԿ ՄՕՍԿՎԱՅԻՑ

—

Մայիսի 21

Կրկին ուղարկում եմ ձեզ հայ ուսանողների մէջ ժողոված յոգուտ վանեցոց սովալուկներին—27

թիւն, ըստ եւրոպականին, բարեկարգուելով, պիտի լլիի այն կանոնաւոր պետութիւնը, զոր Եւրոպա կը ցանկայ հաստատուած տեսնել Արևելքում։

Այո, այս եզրակացութիւն ճիշդ պիտի լլիէր եթէ խալիֆայութեան մէջ կրօնական կարգէն ի զատ գտնուէր ուրիշ մի կարգ, մի ազգային տարր, մի թիւրքիա և մի թուրք ժողովուրդ յարող և պաշտպան մի ազգայնութեան և փափաքող յառաջադիմութեան շուքին մէջ քալելու։ Բայց նոքէն կը կրկնենք, այս թուրք ժողովուրդն և այս թիւրքիան, այնպէս որպէս Եւրոպա կերևակայէ ինքն իրեն, գոյութիւն չեն ունեցած. Դրանք մէկ մէկ անուանակոչութիւնք են, հնարուած և սխալմամբ պահպանուած միմիայն իրը դիւանագիտական լեզուի պէտք։

Խուզարկեցէք դիւանագ մէջ թէ թուրք բառը կը գործածուի. Չը կայ պաշտօնական մի թուղթ, չը կայ մի գիրք, մի օսմանեան թերթ, ուր թուրքիա բառը գործածած գտնէք։ Այդ բառն Եւրոպացւոց հնարածն է և զոր թուրք վերջ ի վերջոյ իրենք ալ ընդունելին առանց սակայն ջեղելու իրենց սկզբունքներէն։

Ազգայնութեան գաղափարն և հայրենիքի մը անունը թուրք բառարանին մէջ տակաւին գոյութիւն չունին։ Եւ յեսոյ, ազգայնութեան ինչ յարաբերութիւն կրնայ գտնուիլ, օրինակ, կերտեա կըղզոյն մահմեդական յունաց և Էրզրումի մահմեդական հայոց միջև։ Եւ ինչ կապ կրնայ լլիել Պալատաի և Պօսնայի մահմեդականաց միջև։ Այն որ այս ամէն ցեղերը գաղափարաց և զգացմանց մի հասարակութեան մէջ ժողոված միացուցած է, այն մահմեդական դաւանանքն է, խարիսխն է այն չէնքին, որում գագաթն է խալիֆայութիւնը։ Քակէ այս կրօնական կապը, պիտի տեսնէք թէ այս մահմեդական հասարակութիւնն ուրիշ բան չը պիտի մնայ, բայց թէ այլազան տարրեր։

Բայց եթէ խալիֆայութիւնն իր կեդրոնն ունենար Արաբիոյ մէջ, այն տեղն գուցէ հնարաւոր ըլլար խալիֆայութիւնը ջնջել և նոր կառավարութիւն մը հաստատել, զի. Արաբիայում, միւսիւսման

կրօնքն ի զատ ազգ մը կայ, արաբական ազգը։ Եւ եթէ Հռովմայում, կարելի եղաւ պապին տերն անցունել նստելնել իտալական պետութիւնը, այն էլ այն պատճառաւ, որ Իտալիոյ մէջ, պապականութիւնն և քաղաքներէն ի զատ կը գտնուի մի իտալական ազգ։—Բայց այս կրօնական կայսրութեան մէջ, որ կազմուած է գուտ մասամբ բոլոր խլամաց ընդ գաւազանաս խալիֆին, կայսրութիւն համայնարհսպին,—ուր չը կայ և չը կրնար լլիել ազգայնութեան գաղափար մը, և ուր կրնան է պետութիւն,—եթէ այս կրօնը—պետութիւնը ջնջելու լլիին, ալ ինչ կը մնայ միւս երևակայական պետութիւնէն։

Ոչ, թուրքերն և ընդհանրապէս բոլոր լուսամիտ մահմեդականք այսպիսի գեղեցիկ պատրանքները չունին։ Նոքա սարսափամբ կը տեսնեն թէ Եւրոպա, կապտելով իրենց ձեռքէն կրօնական իշխանութիւնը, նոյն հարուածով կը տապալէ իրենց ներկայ գոյութիւնն չունածքը։ Եւ այս պատճառաւ, տեսէք ինչ յանգանիմամբ կի Պոլսոյ «Լանատօլցիքն» ոտն առ ոտն կը պաշտպաննն իրենց իսլամ պապականութիւնը։ Եւ որչափ բնական էր որ Ակ և Ֆրատ բաշայի պէս բարձր միաբեր պիտի ընդունէին սիրով, բայց պիտի չը զորձադրէին բնաւ այն հակահամամանական բարեկարգումնեք զորս Եւրոպա իրենց վրա կը բեռնէր։

Հշմարտութիւնն ուրեմն սա է թէ Արևելքում եւրոպական իշխանութիւնք կը գտնուին դէմ առ դէմ, ոչ թէ մի աշխարհական կայսրութեան, ընդունակ բարեկարգմանց, այլ մի կրօնական և զինուորական ատատուածպետութեան, բացարձակ իր սկզբանց մէջ, իր լրատուքներէն չը հրաժարող, և գաստապարեալ անփոփոխ մնալու և մահնելու։ Եւրոպա այս ատատուածպետութեան հաւատալով մի աշխարհական պետութեան ամենանախ մը դրաւ, և իր յայտագիրը հիմնուած լլիելով այս սխալմտնքին վրայ, իր բոլոր ձգտնքը ծառայեցին կործանելու այն բանն, որ փրկելու կաշխատէր։

***